

В.Д.Старычонак

КВАНТЫТАТЫЎНЫЯ МЕТАФАРЫ

Квантытатыўныя метафары (лац. *quantitativus* ‘колькасны’) заснаваны на падабенстве фізічных параметраў прадметных сутнасцей, іх колькасці, памеры, велічыні, аб’ёме, глыбіні і інш. У залежнасці ад характару квантытаты (колькаснай характарыстыкі) полісеманты дзеляцца на дзве групы: з дакладным (канкрэтным) і недакладным (прыблізным) колькасным зместам.

Полісеманты з дакладным колькасным зместам, як правіла, з’яўляюцца вытворнымі адзінкамі, у якіх колькасны кірунак вызначаецца значэннем зыходных лічэбнікаў. Так, усе ЛСВ полісемантаў *двайняты* суадносяцца з самымі рознымі дэнататамі (бытавымі прадметамі, дрэвамі, людзьмі і інш.), якія часцей за ўсё складаюцца з дзвюх раўнапраўных (раўнацэнных) частак: ‘блізняты’; ‘гаршкі-спарышы’; ‘двайняты-зоры’; ‘спарышы-таполі’; ‘блізка пасаджаныя два радкі бульбы’. Параўн. таксама: *трацяк* ‘цяля, жарабя ва ўзросце трох гадоў’; ‘старая мера плошчы – трэцяя частка зямельнага надзелу’; ‘трэцяя частка ўраджаю, сенакосы і пад.’; ‘трэцяя частка ад выкананай работы’. Такого роду полісеманты выходзяць за межы кампетэнцыі ўласна метафары, і ў лінгвістычнай літаратуры яны лічацца спецыфічнымі семантычнымі ўтварэннямі, што характарызуюцца асаблівасцямі як полісеміі, так і аманііі [Гл. больш падрабязна: *Старычонак 1997:153-174*].

Неакрэсленымі па колькасным складзе з’яўляюцца метафары з канкрэтнымі, здавалася б, лічавымі адпаведнікамі *тысяча, мільён, мільярд*. Усе яны характарызуюцца гіпербалізацыяй, вялікай ступенню перабольшвання: *тысяча* (*птушак, кветак*), *мільён* (*зорак, пырскаў, герояў*), *мільярд* (*сняжынак, сэрцаў*). Як правіла, чым большая лічба, тым большая ступень гіпербалізацыі. Лічавы дыяпазон, напрыклад, у Я.Янішчыц акрэсліваецца межамі ад ста да ста тысяч: *Ты душы, свет. У сто разоў — дзівосны! І неспазнаны — тысячу разоў! У сто першым, у стотысячным радзе Я пазнаю цябе на вачах; Я памірала Тысячу разоў, Даўжніцаю была зіме і маю; На схіле самай светлае пары, Сто тысяч мук за ноч перагартайшы За той, адзіны промень на зары*. У большасці гіпербалічных словазлучэнняў з лічэбнікам у якасці апорнага ці залежнага слова колькасны кампанент, як і правіла, ускладняецца часовай прыметай, выражанай назоўнікам *год, дзень, ноч*: *Так і сустрэў я сонца ўсход, які не бачыў я сто год* (А.Вярцінскі). *У дарозе я мільёны год ужо* (К.Камейша). *Прамінуйшы мільёны гадоў і галактык, У спляценні прастораў Страчаю — сябе...* (А.Гуцаў). *І радасці ў дванаццаць вельчэн тут напрудуць, пакуль ты маладзён, на ўсе тры тысячы шэсцьсот шэсцьдзесят дзён, ад прадка перададзеных жыццём* (Д.Бічэль-Загнетава). *Я падымаю келіх свой... за бессань тысячы ночэй* (З. Марозаў). *Стыхія спіць, і толькі зрэдку дзевяцісотгадовы зубр, яцьвяжскае загубы сядка, рыкае ў дзевяць срэбных труб* (А.Сыс). Акцэнтацыя на часавым аспекце семантыкі назіраецца і ў тэкстах з гіпербаламі-назоўнікамі *стагоддзе, паўстагоддзе*: *Мы стагоддзі ішлі на завейным заснежэным полі, Скрозь шалёных крыкі, праклёны, раз’ятраны энк* (П.Марціновіч). *Конь чатыры стагоддзі дзгойсаў і сканаў, бо не вытрымаў ён канкурэнцыі сённяшніх дзён — «мерседэсаў», «фіятаў», «роллс-рояў»* (В.Тарас). *І гэтай вясною Я выйду за горад Жорава сустракаць: Паўстагоддзя прайшло, Як паслаў я о Па каханне* (М.Рудкоўскі). *У чэргах паўстагоддзя мы стаім, Прывычныя да хамства і абразы* (С.І.Рахоўскі).

Сярод полісемантаў з неакрэсленым квантытатыўным зместам даволі распаўсюджанымі з’яўляюцца структуры, пераасэнсаванні ў якіх развіваюцца па мадэлі «статак, чарада, зграя (жывёл, птушак) → гурт, натоўп (людзей, прадметаў)»: *людскі табун, табуны машын, мухамораў табуны*; *збіліся людзі ў атару, атары хмар, зграя ворагаў, фашысцкая зграя; цэлы вырай пісем, вырай самалётаў; рой дзетвары, рой зор, рой чырвоных рабін; саранча гандляроў*. Формула адваротнага пераносу назіраецца ў полісемантаў *люд, гурт* (*птушыны люд, люд лаптаўчыны; гурты авечак, гурты валоў, гурт лодак*).

Прыметы ‘натоўп, гурт, мноства чаго-небудзь’ акцэнтуюцца ў субстантывах з першаснымі ЛСВ ‘войска’, ‘вайсковая група’: *кулацкая арда, вясковая арда; атрад літаратараў, атрад настаўнікаў; палкі дармагёдаў, палкі баравікоў; полчышчы хмар, полчышчы камароў; раць сяброў, працоўная раць; эскадрылля сарок, бусліная эскадрылля; армія іпакоў*. Такі ж кірунак метафарызацыі назіраецца ў полісемантаў *кагал, капэла*: *кагал хлопцаў; цэлая капэла падышыванцаў-хлопчукоў, капэла соснаў*. У полісемантаў *навала, наішэсце* актуалізуецца дадатковая сема ‘моц, сіла’: *навала вятроў, чорная навала хмар; наішэсце птушак, наішэсце восаў рахманых*.

Трывалыя асацыяцыі зыходнага ЛСВ з вытворным замацаваліся за полісемантамі *куча, куна, груд, гара, воз, лес*: *куча* (*народу, дзяцей, грошай*), *куна* (*людзей, калгаснікаў, хат*), *груд* (*моладзі, кніжак*), *гара* (*чыгункоў, падушак*), *воз* (*грыбоў, дзяцей*), *лес* (*шапак, рук, антэн*).

У сэнсавых структурах *бездань, процьма* ўвага акцэнтуюцца на бясконцасці, бязмернасці, адсутнасці межаў чаго-небудзь: *бездань* (*акіяна, неба, ночы*), *бездань* (*людзей, валасоў*), *бездань* (*пачуццяў, гора*), *багна* (*прасторы, нябёсаў*), *процьма* (*азёр, рыжыкаў, жыццёвых бур*). Актуалізацыя дадатковай семы ‘рухомасць’ назіраецца ў структуры полсемантаў *хмара, воблака*: *хмара* (*матылькоў, кажаноў, іпакоў*), *воблака* (*куслівых аваднёў, галубоў*).

У якасці крыніцы для метафар з актуалізаванымі семамі ‘многа, вялікая колькасць чаго-, каго-небудзь’, ‘што-небудзь неабсяжнае, неабдымнае’ даволі часта выступаюць кампаненты тэматычных груп, што характарызуюць сілу і магутнасць прыродных з’яў, іх стыхійнасць і неабмежаваныя магчымасці. Эпіцэнтрам у гэтай падгрупе з’яўляецца назоўнік *мора*: *Мы толькі цяпер убачылі, што на вуліцы мора*

людзей (М.Машара). *Мора* сініх *ільноў* Поўны колас зярнятак (В.Матэвушаў). У тыя далёкія часы буйна хвалявалася па ўсёй нашай зямлі бязмежнае зялёнае *мора лясоў* (В.Вольскі). І ўжо *мора агню* пералівалася над люстраной роўняддзю яшчэ не замёрзлага, бяскрайняга Лукомльскага возера (В.Мыслівец). *Колькі песень ты, мамачка, некалі ведала — мора!* (Н.Мацяш). *Жонка — дома. Мора грошай.* Ды сумуе карабель дзесь за трыдзевяць зямель (К.Жук). *Мора кветак — лепш, чым мора слёз* (С.Давідовіч). У *моры гукаў* улаўліваю шэпт лесу (З.Бядуля). Тут пад воблачкам тытунёвым *Мора спрэчак* пра час, пра нас (К.Камейша).

Квантытатыўна-гіпербалізаваны кірунак развіцця назіраецца і ў полісемантаў *акіян, рака, ручай*: І будзе, як гэтае *мора*, шумець *акіян збажыны* (М.Смагаровіч). *Спраў вялікіх малая драбніца ўліваецца чыстай крыніцай у работы людской акіян* (Я.Непачаловіч). *Людскія рэкі ўсё плывуць, плывуць* (Х.Чэрня). *Аддзячыць поле табе, аддзячыць Ракою звонкай сваіх зярнят* (А.Жамойцін). *Кроплі сонца з кроплямі вады гаманілі радасна-суладна пра ручай зярнятаў залатых, што з латка на цёплы камень падаў* (В.Ярац). *З маіх вачэй ліліся ручай слёз* (З.Бядуля). У некаторых выпадках метафарызацыя такіх слоў ажыццяўляецца ў пантэістычным кірунку, і значэнні саміх слоў атаясамліваюцца з унутраным станам чалавека, яго пачуццямі, перажываннямі. Параўн.: *Паэзія — яна праменьні кужаль, пачуццяў усхваляваны акіян* (Э.Валасевіч). *Сонца — аненьчык халодны Над акіянам тугі* (І.Арабейка). *Яшчэ паўнюткая рака Пачуццяў мройных і лятункаў* (А.Камароўскі). *І пацякла — цякла рака тугі, І стыла ў жылах кроў* (Н.Мацяш).

Квантытатыўныя метафарычныя ЛСВ даволі часта развіваюцца ў субстантываў з агульнай семантыкай ‘водная прастора’ (*плынь, наводка, разліў, наплыў, паток, патап*): *Неаглядная людская плынь губляецца дзесь за небакраем* (А.Ліс). *Косця ...глядзеў на густую студэнцкую плынь* (В.Адамчык). *Жывая людская наводка* На плошчу няспынна ідзе (М.Смагаровіч). *Над ім застылі небасхілы, Зялёныя наводкі траў* (А.Лойка). *Да самага даягляду плывуць блакітныя разлівы льну* (Г.Беразняк). *Зноў Лідскі шлях — той самы наплыў людзей* (Ц.Гартны). *І Юрка варочаў галавою, рухаючы сярод людскога патоку на тратуарах дарагую постаць* (У.Карпаў). *Плывуць і плывуць патап і машын, звоняць трамваі* (Х.Жычка). *Якое лета! Сонечны патап* Цягнуўся сорок дзён, сорок начэй (Р.Тармола).

Асновай для квантытатыўных пераасэнсаваняў могуць служыць найменні атмасферных ападкаў: *дождж* зярнят, кулямётны *дождж*, зорны *дождж*; *град* куль і снарадаў, кулявы *град*, спелы *град* арэхаў, зорак рубінавы *град*; *лівень* куль, *лівень* агню і свінцу, *ліні слёз*, *лівень* спелых сліў. У полісемантаў *лавіна, вал*, хваля на першы план вылучаюцца семы ‘імкліваасць’, ‘нястрымнасць’, ‘моц’: *лавіна аўтамашын, лавіна трасіруючых куль і снарадаў, лавіна супярэчлівай вольшак, вал нямецкага нашэсця, вал маладога смеху; рэвалюцыйная хваля, хваля новага жыцця, хваля абурэння, хваля нястрымнай радасці*.

Менш распаўсюджанымі з’яўляюцца полісеманты, квантытатыўныя ЛСВ якіх развіваюцца ў напрамку ‘малы памер’, ‘невялікая колькасць чаго-небудзь’. Прымета малага памеру аб’ядноўвае найменні разнастайных прадметаў, людзей, насякомых, рыб і інш., параўн.: *моць* ‘вельмі малы матылёк’ → ‘што-небудзь вельмі малое’; *маляўка* ‘маленькая рыбка, малёк’ → ‘чалавек (дзіця) маленькага росту’; *макулінка* ‘зярнятка, макавінка’ → ‘крупінка’, ‘робіць, драбніца’; *крошка* ‘дробная часцінка чаго-небудзь, маленькі кавалачак’ → ‘дзіця’, ‘птушаня’; *кропка* ‘маленькая круглая плямка, крапінка’ → ‘што-небудзь вельмі маленькае ледзь прыкметнае, аддаецца’; *зерне* ‘плод, семя злакаў і некаторых іншых раслін’ → ‘невялікі прадмет, крупінка чаго-небудзь’. Сема ‘малая, нязначная колькасць чаго-, чаго-небудзь’ вылучаецца на першы план у полісемантаў *кропля, капля, крупінка, расінка, глыток, каліва, жменька*. Метафарычныя ЛСВ, як правіла, скіраваны на выяўленне ўнутранага стану чалавека: *Чалавеку заўсёды хочацца думаць аб прыемным, хай нават прыемнага адна кропля* (Я.Каршукі). *Прыгарнуць усё ў дарозе, Каплю шчасця, долі ўліць...* (Цётка). *Маленькая крупінка сардэчнай цеплыні* (А.Савіцкі). *Людскога клопату хаця б расінку паўсюль знайду* (Н.Мацяш). *Мо ў гэты дзень каўтнеці глыток ты волі, А з волі слаўна хоць бы міг пражыць* (Я.Хвалей). *Я забываюся слова любоў, каб каханне не страціла сэнсу ні каліва* (А.Гуцаў). *Дай мне светлую жменьку надзей* (Я.Янішчыц).

Моц і вялікая сіла, напал пачуццяў лірычнага героя дасягаецца ўжываннем антанімічных (часта кантэкстава абумоўленых) квантытатыўных метафар: *І нават кропелькай сваёй крыўды ён [чалавек] заўсёды абуджае акіян маёй* (Л.Дранько-Майсюк). *Мне замест акіяна пакінута кропелька веры* (Л.Дранько-Майсюк). *Гневу кроплю у пошум той кінь — Помсты высьпее хмара* (К.Камейша). *Яна [творчая думка] гару пылінкай падымае* (У.Дубоўка).

Такім чынам, квантытатыўныя метафары выконваюць важную ролю ў метафарыконе беларускай мовы. Звязаныя з выяўленнем колькасці, велічыні, памераў, яны захопліваюць у сферу сваёй кампетэнцыі найменні такіх тэматычных груп, як водная плынь (*рака, мора, акіян, плынь, наводка, разліў, наплыў, паток, хваля*), атмасферныя ападкі (*дождж, град, лівень*), прыродныя ці грамадскія з’явы вялікай сілы (*патап, лавіна, вал, навала, нашэсце*), вайсковыя групы (*атрад полк, раць, арда, армія, эскадрылля*), гурты людзей (*люд, гурт*), статкі (зграі) жывёл і птушак (*табун, атара, зграя, вырай, рой*) і інш.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ